

ГИПЕРАКТИВ БОЛАЛАР БИЛАН ИШЛАШДА ПСИХОЛОГНИНГ РОЛИ.

Ергашева Шоҳзода УлуҒбековна

Мирзо УлуҒбек Номидаги Ўзбекистон Миллий Университети Жиззах
Филиали

Аннотатся: Гиперактив болалар билан машғулотларни ташкил қилишда психолог махсус ишлаб чиқилган коррекцион-ривожлантирувчи дастурни қўлаши мумкин. Гиперактив болаларга ёрдам беришда уларнинг ота-оналари ва ўқитувчилари билан иш олиб бориш ҳал қилувчи аҳамиятга эга.

Калит сўзлар: Чапақайлик,моционал таъсирчанлик, аразчилик, асабийлик,хавотирчанлик.

Катталарга боланинг муаммоларини тушунтириш зарур, унинг қилиқлари атайлаб қилинмаслигини аңлатиш, уларнинг ёрдам ва қўллаб-қувватлашисиз бундай бола ўзидаги бор қийинчиликларни енгиб ўта олмаслигини кўрсата олиш керак.

Психолог гиперактив болаларнинг ота-оналарига тарбиявий таъсир этишнинг аниқ усулларига амал қилишларини тушунтириши керак. Улар шунинг эса тутишлари лозимки, болани ҳолатининг яхшиланиши «унга бўлган мулойим, хотиржам ва изчил муносабатга боғлиқдир».

Бундай болаларни тарбиялашда ота-она иккита кескинликка йўл қўймасликлари керак: ҳаддан зиёд раҳм - шафқат кўрсатиш ва бир томонидан эса унинг олдида у бажара олмайдиган ортиқча аниқлик, шафқатсизлик ва жазолар билан уйғунлашган катта талабларни қўймаслик.

Психолог олимлардан М. Роттернинг кўрсатишича, бундай болалар мактабга чиққач жиддий қийинчиликларга дуч келадилар. Чунки ўқиш фаолияти диққат функцияси ривожланишига юқори талабларни қўяди. Шунинг учун ҳам ДЕГС болалар мактаб талабларини бажара олмайдилар.

Қоида бўйича ўсмирлик ёшида бундай болаларда диққатнинг нуқсонлари сақланиб қолади, лекин гиперактивлик йўқолади ва кўпинча фаолликнинг сусайиши, психик фаолиятнинг инертлиги ва истакнинг етишмаслиги билан алмашади.

Мактаб таълимидаги муаммолардан яна бири ва паст ўзлаштиришга сабаб бўлувчи омил бу чапақайликдир. Чапақайлик тарбиячилар, ота-оналар ва боланинг ўзи учун ҳам катта муаммо

ҳисобланади. Барчага яхши маълумки, чап қўлнинг ўнг қўлдан устунлиги туғма хусусиятга эгадир.

Яқин вақтгача чапақай болаларнинг психик хусусияти тараққиёти улар миясининг ривожланишидан алоҳида ҳолатда кўрилган. Бироқ, мия ва психика аъзо ва унинг функцияси сифатида ўзаро боғлангандир.

Чапақайлик – боланинг зарурий индивидуал хусусияти бўлиб, уни таълим жараёнида ҳисобга олиш шарт. Ўқув таълим жараёнини аънанавий равишда вербал ва мантиқий тафаккур тараққиётига, чап мия ярим шарлари ривожланишига асосланади. Бундай ҳолат эса чапақай болаларнинг таълим жараёнига муваффақиятли мослашувини қийинлаштиради.

Чап ёки ўнг қўлнинг устунлик қилиши боланинг истаги ёки эркалиги эмас, балки миянинг ўнг ва чап ярим шарлари ўртасида вазифаларнинг ўзига ҳос тақсимланишидир. Нима учун чап қўл устунлиги келиб чиқади? Ниманинг оқибатида чапақайлик пайдо бўлади?

Биз одатда мия ҳақида бир бутун аъзо каби фикр юритамиз, лекин унинг бирлиги иккала мия ярим шарларининг фаолиятидан ташкил топади. Уларнинг ўртасида қатъий фарқ бўлиб, миянинг функционал муносабатларида иккала ярим шарларнинг улуши бир хил эмас. Бундан ташқари улардан бири устунлик қилади.

Намоён бўлиш характерида кўра функционал асимметриянинг учта турини ажратиш мумкин: мотор (умумий ҳаракат хулқ - атвори шаклланишида тананинг чап ва ўнг қисми қўл, оёқ ва юзнинг нотекис иштироки). Сенсор (жуфт сезги органларининг функционал нотекислиги ва психик нутқнинг ташкил топиши ва бошқа олий психик жараёнлар).

Тахминан 70 % чапақай болаларнинг нутқ марказлари чап мия ярим шарларида, 30 % да эса ўнг мия ярим шарларида жойлашгандир.

Қўл – одам ҳаракат фаоллигининг ярим функционал аъзосидир. Шунинг учун ҳам қўлнинг имо-ишора аъзоси сифатида ривожланиши чап қўлнинг нутқ марказини ташкил топишида етакчилигидан далолат беради.

Қўл асимметрияси тушунчаси кўп бўлиб, улардан кенг тарқалганлари: ўнг қўллик, чапақайлик ва амбидекстрия (икки қўллик). Чапақайликни намоён бўлиши асосидаги омилларни кўрсатар эканлар, олимлар патологик, ирсий, ва мажбурий чапақайликни

ажратадилар. Бироқ кўпчилик олимлар чапақайликни “табиий” ирсий эканлигини таъкидлайдилар.

Иккала мия ярим шарлари ҳам сўзларни, образларни идрок қилишга ва қайта ишлашга қодир, бироқ бу жараён уларда турлича кечади. Чап мия ярим шари. Вербал, мантиқий, “фикрий” (мушоҳада). Миядан келаётган ахборотларни кетма-кет, таҳлилий равишда қайта ишлайди. Вазифаларни ечишда унга индукция тамойилига мувофиқ таҳлилий ёндашув хос (хусусийдан умумийга).

Ўнг мия ярим шари. Новербал, образли, кўрув. Сигналларни бир вақтда ва бутун ҳолда қайта ишлайди. Объектларни бир нечта фикрий текисликда кўриш имконини беради. Унга дедукция тамойилига мувофиқ синтез хосдир (умумийдан хусусийга).

Қоидага мувофиқ, ўнг қўли етакчилик қилувчиларда вербал маълумотларни қайта ишлашга ихтисослашган чап мия ярим шарлари устунлик қилади. Уларнинг 95 % да нутқ маркази чап мия ярим шарларида жойлашган.

Чапақайларнинг мия функцияси латерализациясининг ўзига хослиги уларнинг билиш жараёнларига таъсир қилади, уларга қўйидагилар тааллуқли: маълумотларни таҳлил қилиш усули, материални қисмларга бўлиб ишлаш; новербаль стимулларга нисбатан вербалларини яхшироқ англаш; кўрув- фазовий топшириқларни бажариш имкониятининг пастлиги (Безруких М.М., Князева М.Г., 1994; Микадзе Ю.В., Корсакова Н.К., 1994).

Яқин кунларгача чапақай болаларни ўнг қўлда ёзишга ўргатиш мажбурий равишда амалга оширилган. Бироқ, ҳозирги кунда ҳам бундай ҳолатлар учрамоқда. Айниқса ота-оналарнинг чапақай фарзандларини таълим жараёнида ўнг қўлини ишлатишга мажбур қилишлари ва ўқитувчиларни ҳам бунга ундашлари болаларнинг психик саломатлигида жиддий муаммоларни келтириб чиқармоқда.

Кўплаб маълумотларга кўра, невротик ҳолатлар ва неврозлар ўнг қўл устунлик қилувчи болаларга нисбатан чапақайларда кўпроқ учрамоқда. Чунки, чапақай болаларни мажбурлаб (турли хил жазо чораларини қўллаш орқали) ўнг қўлга ўргатиш невроз ривожланишининг сабабидир.

Ўнг қўлга қайта ўргатиш латерализациянинг табиий пайдо бўлган индивидуал йўналишини синишига олиб келади, бу эса кучли стрессоген омил бўлиб чиқади.

Шундай қилиб, чапақай болаларни ўнг қўлга ўтказиш умуман йўл қўйиб бўлмайдиган ҳолатдир. Чапақай болаларнинг фаолиятида билиш жараёнлари соҳасида қуйидагилар намоён бўлиши мумкин:

Кўрув-ҳаракат координацияси қобиляти пастлиги: болалар график тасвирларни кўчириб чизиш билан боғлиқ топшириқни айниқса кетма-кетликда бажаришда қийналадилар; ёзувда, ўқишда қаторни ушлаб тура олмайдилар; ёзувлари ёмон.

Фазовий идрок ва кўрув хотирасидаги етишмовчиликлар, фазовий мувофиқликни таҳлил қилишдаги қийинчиликлар: чапақайларда кўпинча график тасвирлашда шаклларнинг шакли ва пропорциясининг бузилиши кўринади; ёзув ойнавандлиги; ёзувда ҳарфларни тушириб қолдириш ва ўрнини алмаштириш; оптик хатолар, шаклига кўра ўхшаш ҳарфларни чалкаштириш.

Маълумотларни қайта ишлашнинг ўзгача стратегияси, англашнинг таҳлилий услуби: чапақайларга материални қисмларга бўлиб ишлаш хос бўлиб, бундай таҳлил натижасида фаолият объекти ҳақида бутун тасаввур ҳосил бўлади. Бу билан чапақайларнинг сускаштлиги ифодаланади, тўлиқ идрок ва тушиниш учун уларга материални босқичма- босқич узоқ қайта ишлаш зарур бўлади.

Диққатнинг заифлиги, диққатни кўчириш ва тўплашдаги қийинчиликлар.

Нутқий бузилишлар: ҳарфларни таҳлил қилишдаги хатолар.

Кўрсатиб ўтилган ўзига хосликлар бевосита ўқув малакаларини эгаллашдаги самарадорликка таъсир қилади. Чапақай болаларнинг яна бир ўзига хосликлари, бу уларнинг эмоционал таъсирчанлиги, хавотирчанлиги, аразчилиги, асабийлиги, шунингдек, ишчанлик қобилятининг пастлиги ва тез чарчашдир.

Бу нафақат мия ярим шарлари ассиметрияси оқибати, балки уларни ўнг қўлга ўтишга мажбурлаш натижаси ҳамдир. Бундан ташқари, 20 % чапақай болалар анамнезида ҳомиладорлик ва туғруқда қийинчиликлар қайд этилади (баъзи маълумотларга кўра туғруқдаги жароҳат чапақайлик сабабларидан бири бўлиши мумкин, чунки, жароҳатланган чап мия ярим шарларининг функциясини бажаришни ўнг мия ярим шарлари ўз зиммасига олади).

Чапақай болаларнинг эмоционал таъсирчанлиги мактабга мослашишни қийинлаштирувчи омилдир. Уни мактаб ҳаётига кириши бошқаларга нисбатан секинроқ ва оғриқлироқ кечади. Шунинг учун ҳам чапақай болалар доимо ўқитувчи, психолог ва ота-оналарнинг алоҳида эътиборида бўлиши керак.

Шундай қилиб, чапақай болалар мактабда кўпгина муаммоларга дуч келишлари мумкин. Айниқса, мактабгача бўлган даврда ва кичик мактаб ёшида уларнинг тўлақонли психих тараққиётига етарлича зарурий эътибор қаратилмаса, ўқув фаолиятини эгаллашда жиддий муаммоларга олиб келади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1 Богословские размышления о благодати божией и о воле человеческой. — СПб., 1786. — 140 с.

2 Ансельм Кентерберийский // Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона : в 86 т. (82 т. и 4 доп.). — СПб., 1890—1907.

3Тураев Б. А. Шпигельберг, Вильгельм // Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона : в 86 т. (82 т. и 4 доп.). — СПб., 1890—1907

4 Новая философская энциклопедия. В четырех томах. / Ин-т философии РАН. Научно-ред. совет: В.С.

Степин, А.А. Гусейнов, Г.Ю. Семигин. М., Мысль, 2010, т. III, Н – С, с. 467.

5 Перевод В. Л. Иванова // «EINA1: Проблемы философии и теологии» № 1 (001), СПб, 2012.

6 Оккам У. Семь избранных диспутов. // Антология средневековой мысли в 2х тт. (т.2) Хрестоматия. Учебнонаучное издание под ред. С. С. Неретиной, Л. В. Бурлаки. Изд-во РХГИ, СПб, 2001-2

7 1931 The concept of the reflex in the description of behavior. Journal of General Psychology, 5, 427—458

8 Эллис А., Драйден У. Практика рационально-эмоциональной поведенческой терапии. — СПб.: Речь, 2002. — 352 стр.